

Presentatie Tim Houwen

De afgelopen twintig jaar zijn er in veel Europese landen tal van politieke partijen opgekomen die zich afzetten tegen het politieke establishment en de gevestigde partijen verwijten geen voeling te hebben met de werkelijkheid en zorgen van de 'gewone' mensen. De traditionele partijen en ook veel politiek commentatoren hebben zich heftig verzet tegen de opmars van deze partijen die zij verwijten 'populistisch' te zijn. In Nederland krijgen partijen als de SP, LPF, Trots op Nederland of de PVV veelvuldig het etiket 'populist' opgeplakt.

In al deze gevallen is het etiket 'populist' een verwijt aan een ander. Degenen die als 'populist' worden omschreven verzetten zich meestal tegen deze typering. Slechts enkele partijen zoals de Ware Finnen of politici zoals Rita Verdonk, voormalig politiek leider van Trots Op Nederland, geven juist een positieve draai aan de betekenis van het woord populisme en gebruiken de term provocerend als een geuzennaam. 'Ik ben er voor het volk, zo merkte Verdonk ooit op. Als mensen mij populist noemen dan ben ik daar trots op.'

Niet alleen in veel Europese maar ook in niet-Europese landen is populisme een van de belangrijkste thema's geworden in vrijwel ieder debat over de staat van de democratie. Sommigen zien populisme als de belangrijkste bedreiging voor de democratie, anderen zien er juist een verrijking in van het democratisch debat. Volgens weer anderen is populisme een noodzakelijk bijverschijnsel van de democratie. Wat is de betekenis van populisme en hoe verhoudt het zich tot democratie?

In de wetenschappelijke literatuur bestaan er twee centrale benaderingswijzen voor populisme, namelijk een positivistische en een constructivistische benadering. Elk van deze benaderingen levert waardevolle informatie op maar schiet ook tekort.

De positivistische benadering beschouwt populisme als een vanzelfsprekend verschijnsel. Het onderzoekt op grond van een vaste definitie empirische feiten van zogeheten 'populistische' politiek. Deze benadering gaat echter voorbij aan het feit dat populisme niet gegeven is maar ingesteld wordt via allerlei vertogen die nimmer neutraal zijn.

De constructivistische benadering beschouwt populisme enkel als een etiket dat op allerlei politici, op standpunten, maar ook op media wordt geplakt. Populisme is een sociaal construct dat in de loop der tijd en op verschillende plaatsen verschillende betekenissen heeft gekregen. Deze benadering gaat echter voorbij aan het feit dat het etiket 'populist' veelvuldig wordt toegeschreven aan bepaalde partijen en politici en dat heeft mede te maken met hun gedragingen en hun manieren van spreken en handelen.

In mijn dissertatie neem ik een middenpositie in en beargumenteer ik dat de redenen waarom bepaalde politieke partijen en politici het etiket 'populist' opgeplakt krijgen, te maken heeft met de interactie tussen degenen die het etiket hanteren en politieke partijen en politici waarop het geplakt wordt. Precies deze interactie blijft in de wetenschappelijke literatuur onderbelicht. De middenpositie die ik verdedig begrijpt populisme als een sociaal construct, maar maakt van populisme geen leeg begrip. Het etiket 'populist' wordt immers meestal niet op compleet verschillende politici en politieke verschijnselen geplakt. In mijn dissertatie beweer ik dat een kernidee uiteindelijk bepalend is voor de vraag of het etiket 'populistisch' wel of niet op bepaalde politici en politieke verschijnselen blijft plakken.

Om de kern te bepalen omschrijf ik populisme als een specifiek democratisch repertoire, een specifieke verzameling van bepaalde ideeën, idealen en praktijken. Het populistisch repertoire kenmerkt zich net als ieder democratisch repertoire door een bijzonder middelpunt dat de verschillende ideeën, idealen en praktijken verbindt als elementen van een geheel. Specifiek aan het populistisch repertoire is dat dit geheel wordt georganiseerd rondom de idee dat het volk een

deugdzaam, homogene eenheid is, bestaande uit gewone burgers die beter in staat worden geacht de problemen op te lossen dan politici die het contact met de samenleving verloren hebben. Voor u ziet u het populistische repertoire afgebeeld.

Verschillende politieke partijen en politici zullen in meer of mindere mate gebruik maken van verschillende elementen uit het populistisch repertoire en daarom als 'populistisch' worden getypeerd, maar de populistische idee van het ene, homogene volk beschouw ik als het onderscheidende criterium.

Zowel het etiket 'populistisch' als de politieke verschijnselen en actoren waarop het etiket blijft plakken zijn exponenten van intrinsieke spanningen in de moderne democratie. Een centraal uitgangspunt in mijn proefschrift is dat democratie, evenals populisme, een omstreden begrip is. In plaats van te vertrekken vanuit een sterk normatief ideaal van democratie, stel ik het omstreden karakter van democratie centraal, de praktijk dat democratie nooit gegeven is maar altijd opnieuw gedefinieerd en betwist wordt. Ik beoog daarmee niet opvattingen die wel vertrekken vanuit een democratisch ideaal te weerleggen, maar de schijnbare evidentie van die opvattingen, zoals populisme is puur 'democratisch' of juist 'niet democratisch', te problematiseren. Mijn benadering gaat uit van het idee dat de moderne democratie principieel gebaseerd is op een aantal dilemma's over de waarden, vormen en grenzen van democratie waarvoor geen perfecte oplossing denkbaar is. Ik werk dit uit aan de hand van een viertal intrinsieke spanningen.

In de eerste plaats is er de spanning tussen het principe van volkssoevereiniteit en politieke representatie. Het principe van volkssoevereiniteit is de hoeksteen van de democratie, maar de volksmacht kan zich alleen uiten via indirecte weg van representatie. Het soevereine volk bestaat in de maatschappelijke werkelijkheid helemaal niet en moet daarom symbolisch tot stand worden gebracht. Representatie van het volk is niet een weerspiegeling van een reeds gegeven identiteit van het volk, maar geeft de belangen en waarden van het volk op een bepaalde manier vorm. Volledige representatie van het volk moet daarom noodzakelijk mislukken.

In de tweede plaats berust een liberale democratie als de onze niet alleen op het beginsel van volkssoevereiniteit, maar ook op de algemene principes van de rechtstaat, waarin het vrijheidsbeginsel centraal staat. De combinatie van beide principes betekent enerzijds een spanning tussen het meerderheidsbeginsel op basis waarvan democratische besluiten worden genomen en de bescherming van minderheden. Wanneer de meerderheidsregel op enigerlei wijze wordt beperkt kunnen maatschappelijke groeperingen hun opvattingen in het besluitvormingsproces inbrengen en is er ook sprake van 'wisselende meerderheden'. Populisten doorbreken deze logica met hun bewering dat het volk één is. Anderzijds impliceert de combinatie van beide principes dat legitieme politieke beslissingen tot stand komen via een ingewikkeld stelsel van regels en procedures die het de gemiddelde burger onmogelijk maken de wet te kennen en die noodzakelijk leiden tot een groot ambtenarenapparaat. Populisten verzetten zich tegen diverse lagen van bemiddeling en stellen er een logica van de onmiddellijkheid – een directe relatie tussen de volkswil en collectief bindende beslissingen – tegenover.

Ten derde bestaat er een spanning tussen een uitdijende overheidsbureaucratie (in Den Haag en Brussel) en de moderne representatieve democratie. De overheidsbureaucratie wordt veelal omschreven als de 'vierde macht' (naast de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht). En hoewel de ambtenarij geen gesloten kaste is die zich als een homogeen blok tegenover de andere machten opstelt, is de feitelijke invloed van ambtenaren op de publieke besluitvorming groot. Hierdoor bestaat er een permanente spanning tussen ambtelijke expertise en lekenbestuur, tussen feitelijke macht en publieke controle.

Tenslotte staat democratie voor het ideaal dat alle burgers meebeslissen over de gang van zaken in de maatschappij, terwijl de praktijk voor het overgrote merendeel van de kiesgerechtigden is

dat ze zich aan de regels moeten houden die door anderen gemaakt zijn. In een representatieve democratie oefenen politieke elites op betrekkelijk onafhankelijke wijze macht uit over het volk, waaraan ze slechts periodiek verantwoording schuldig zijn. Er bestaat daarbij altijd het gevaar dat politieke elites losraken van hun democratische basis en verweven raken met andere sociale en economische elites, waardoor zij tegenover de noden en belangen van het electoraat komen te staan. Het ontstaan van een zichzelf gekeerde politieke klasse ontaard niet zelden in gradaties van politieke corruptie en onoorbare vormen van belangenverstrengeling en is een vruchtbare bodem voor populisme.

Deze structurele spanningen in de democratie vormen de achtergrond van het verschijnsel populisme. Populisten claimen dat deze spanningen niet structureel zijn maar oplosbaar. Deze oplossing wordt gevonden in de principieel ondeelbare wil van het volk en door deze volkswil absoluut te stellen. Door de volkswil tot enige maatstaf voor goede politiek te maken beschouwen populistten de representatieve democratie als middel en niet als groot goed. Een dergelijke instrumentele houding kan de normatieve principes die ten grondslag liggen aan democratische en rechtstatelijke instellingen uithollen. Tegelijkertijd signaleren populistten gemarginaliseerde belangen, houden ze een 'ontwortelde' elite bij de les en herinneren ze de democratie aan haar fundamentele maar niet te realiseren pretentie, namelijk dat alle burgers meebeslissen over de gang van zaken in de maatschappij. Populisme is daarmee ook een spiegel voor de democratie die tot een herbezinning bij het politieke establishment en tot vernieuwingen in het politieke bestel kan leiden.